

TÜRKİYE TÜRKÇESİYLE AZERBAYCAN TÜRKÇESİ'NDE DUALAR (ALKIŞLAR) VE BEDDUALAR (KARGIŞLAR)

Emine KIRCI

İnsan yaratılışı gereği bir toplum içinde yaşar. Toplum içinde yaşayan bir insan diğer insanlarla ilişki içinde olmak zorundadır. Her insanın yaratılıştan getirdiği bazı özellikler vardır. Bu özellikler insanın yaşadığı çevreden edindiği birikimlerle şekillenir. Toplumun sahip olduğu ortak dünya görüşü o toplumda yaşayan fertleri de etkiler ve toplumla fert arasında ortak duygu, düşünce ve tepkiler oluşur. Aynı çevre ve kültürün insanı, birbirini değerlendirirken ortak bir takım ölçütler ve ifadeler kullanır. İnsanlar arasında bire bir veya bire çok şekildeki bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan değerlendirmeler en hafif serzenişten en galiz küfüre; basit iltifattan abartılı sitayişlere doğru bir seyir takip eder. Dualar ve beddualar bir toplumun değer yargılarının olduğu kadar beklentilerinin de önemli göstergesidir. İşte bu bağlamda, kötülük gören ve zor durumda kalan insanların genellikle çaresizlik duygusu ile söyledikleri; iyilik ve yardım neticesinde rahatlayan insanların mihnet ifade ettikleri negatif veya pozitif söz kalıpları olan dua (alkış) ve beddua (kargışlar) ele alınacaktır. Bu arada yine aynı ruh haliyle, çaresizlikten uzak bir havada söylenen yergi, hakaret ve küfür veya övgü, iltifat vb. ifadeler kapsamında tutulmuştur.

Geniş bir coğrafyada yaşayan Türkler birbirlerine karşı besledikleri iyi

ve kötü duygularını değişik isimlerle adlandırmışlardır. Bu adlandırış tabii olarak dil, din ve coğrafya ile ilgilidir. Dilin tarih içindeki gelişimi, belli tarihlerde olan din değişikliği ve daha sonra da farklı coğrafyalara dağılma sonunda bazı duyguların ifadelerinde anlamı aynı ancak söylenişleri farklı bazı kavramlar ortaya çıkmıştır. Türkiye Türkleri birbirleri için besledikleri iyi duygularını dua (ki İslamiyet'in kabulünden sonra böyle söylenmiştir.); tersi durumlar için beddua ya da ilenç kelimeleriyle karşılamaktadırlar. Azerbaycan Türkleri iyi dileklerini *algış*, kötü dileklerini *kargış* şeklinde ifade etmektedirler. Diğer coğrafyalarda yaşayan Türkler arasında söz konusu kavramlar şöyle ifade edilmektedir: *Algıs* (Kazak Türkçesi), *alkaş* (Kazan Türkçesi), *kargıs* (Kazak Türkçesi), *karıgs* (Yakut Türkçesi). Diğer kültürlerde de dua ve beddua kavramlarını karşılayan kelimeler mevcuttur. Latin kökenli dillerde (Fransızca, İngilizce ve İtalyanca) benediction, benedicere dua; malediction, maledicere beddua karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Dua ve beddualar, sözlü kültürün yaşanılan çağın şartlarına göre yeni şekiller alan ancak özünde değişmeyen kalıp unsurlarından biridir. İnsanlar karşılaşmaları herhangi bir olay ya da durum karşısında o an kendi değer yargılarından geçirerek dileklerini söylerler. Bu

dilekler uzun süre düşünülmez, önceden tasarlanmaz. Taşınan kültürle birlikte şahsî kelime dağarcığının mahsulü olan dua veya beddualar kişilerin o andaki duygularının ifadesidir. Dua ve bedduaların kabul makamı insanı ve kainatı yaratan, toplumların inanç sistemlerine göre değişen Tanrıdır. Her topluluk dileğini inandığı Tanrısı'na havale eder. Türkler'de Allah, Tanrı, Rab, Hak, Yaratıcı gibi iman edilen yaratıcının isimleri kullanılarak dilekler söylenir.

Türk insanı duygusal bir yapıya sahiptir. Çoğu zaman duyguları onun hayatını yönlendirmede ilk planda gelir. Hâl böyle olunca da bir başkasının yine duyguya bağlı olarak söylediği dua ve beddualar Türk insanını etkiler ve bazı zamanlarda duyduğu bir dua ile daha güçlü; ya da tam tersi bir beddua ile bedbin olabilir.

Dua bir ibadet sırasında, ibadetin tam olması ve beden hareketlerinin yanında beynin de katılımını sağlamak amacıyla sesli ya da sessiz olarak söylenen sözlerdir. Böyle dualar bizim çalışmamıza konu olan dualardan farklıdır. Biz günlük hayattaki insan ilişkileri ile ilgili olan dualar üzerinde duracağız. Bu dualarda Tanrı'yla olan iletişimin sebebi bir başka insan veya insanlardır.

Beddualara gelince, bunlar anlam itibarıyla kötü oldukları için rahatlıkla söylenemezler. Zamanla beddua eden kişinin bedduasından kendisinin de etkileneneğine inanılır. Bu nedenle beddua eden kişiler mutlaka uyarılır. Duada anlamı nedeniyle böyle bir korku yaşanmaz. Dua ve beddualar belli bir yaşın üzerindeki insanlar tarafından söylenirler. Ayrıca babanın edeceği bedduanın daha tesirli olacağına inanılır. Çünkü

annenin sütünün evladına kendisinden dahi gelecek olan bir kötülüğü engellediği inancı vardır.

Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Dua ve beddualarla ilgili olarak bugüne kadar yapılan çalışmalarda derlemenin dışına çıkılmamıştır. Sami Akalın "Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar ve Kargışlar" ¹ adlı çalışmasında, dua ve bedduaların kültür tarihimizde yer edinmiş yazılı kaynaklardaki örnekleriyle, öğrencileri tarafından derlenmiş olan malzemeyi antropolojik bakış açısıyla incelemiştir. Akalın, eserinde alkış ve kargışım anlamlarıyla yakın anlamlı terimlerin sözlük anlamlarını vermiştir. Daha sonra alkış ve kargışların biçim ve anlam özellikleri incelenmiştir. Dilek sözlerinin temelleri konusunda antropolojik, dinî, ekonomik, eğitim, yaş, cinsiyet ve psikolojik yönleriyle İslâmiyet öncesi unsurlardan bugün yaşayanlarının tesbiti verilmiştir. Akalın, alkış ve kargışların tarih içindeki gelişimini de verdikten sonra metinlere geçmiştir. Metin bölümünde, alkış ve kargışlar sözlerin içinde geçen ortak kelimeler ve anlamları dikkate alınarak alfabetik sırayla verilmiştir.

Sami Akalın'ın kitap bütünlüğünde yaptığı bu çalışmanın dışında yer alan diğer çalışmalarda çeşitli yörelerden derlenen dua ve beddua metinlerinin yayımlandığı görülmektedir. İbrahim Ateş'in yayınladığı "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar"² adlı çalışmanın dışındakiler Türk Folklor Araştırmaları dergisinde yayımlanmıştır. Bu çalışmalar; Kâmil Toygar'ın "Ankara Folklorundan İlençler"³, Faik Akçın'ın "Yurdun Çeşitli Yörelerinden İlençler" ⁴, Gündüz Artan'ın

“Gediz’den Derlenen Dualar-İlenmeler-İnanışlar”⁵, Nedim Orta’nın “Kaynakçı’dan Beddualar ve Hayırdualar”⁶, Gündüz Akın’ın “Sındırgı’dan Derlenen Dualar, İlenmeler”⁷ bu derleme çalışmaları içindedir. Konuyla ilgili diğer yayınlara monografik halk bilimi araştırmaları da dahil edilebilir. Bu güne kadar alkış ve kargışlar üzerine yapılan bu çalışmalar, daha sonra gerçekleştirilecek olan metotlu çalışmalara malzeme olması açısından önem taşımaktadır.

Azerbaycan’ da Yapılan Çalışmalar

Ulaşabildiğimiz iki kaynak bize Azerbaycan alkış ve kargışlarında malzeme konusunda yardımcı oldu. Bu sözler üzerinde yapılmış bir araştırma yazısına şimdilik erişemedik. Kaynaklardan birincisi Profesör Azad Nebiyev tarafından folklor malzemelerini içine alan “Merasimler, adetler, algışlar...”⁸ adlı eserdir. Azad Nebiyev eserinin amacını “*Bir gün hemin adetleri toplayıb neşretsek, bütün dünya halklarını halkımızın dolgun me’nevi siması, psikologiyası ve estetik dünyası ile daha yakından tanış edebilerik*”⁹ şeklinde ifade etmektedir. Eserde mevsim merasimleri, maişet merasimleri, yas merasimleri, ad goyma merasimleri, el adetleri başlıkları altında Azerbaycan Türkleri’nin folkloruna ait malzemeler yer almaktadır. Bizim konumuz olan alkış ve kargışlar “ el adetleri “ başlığı altında bazı yerlerde sırası bozuk olmakla birlikte alfabetik olarak verilmiştir. Nebiyev konuyla ilgili yorumunu “ *Halkımızın zengin şifahi tarihi onun gündelik meişet hayatından, arzu ve isteyinden, ümid ve amalından kenarda olmamıştır. Sınaqlardan çıhar-*

dığı hökmlerini öz inanç dünyasında aksetdiren halq arzu ve isteklerini aynı zamanda bir- birinden zengin alkış ve kargışlarda yaşatmıştır.”¹⁰ şeklinde yapmaktadır. Kitabın kargışlar bölümünün sonuna “*kargış bayatıları*” adlı 19 bayatıdan oluşan bir bölüm eklenmiştir.

İkinci eser M. H. Hekimov tarafından hazırlanan “Halgımızın Deyimleri ve Duyumları”¹¹ adlı çalışmadır. Hekimov’un eserinin içinde bayatılar, atalar sözü ve meseller, algışlar, gargışlar, esatirler ve nağıllar, dünyanın yaranması, Köroğlu Destanı, Ağ Aşığ ve Süsenver Destanı Aşığ Ali’nin Türkiye seferi, Benmen Mustafa oğlunun deyimleri (Süleyman ve saz. bülbül, Garunun intigamı) ve halk arasında yaşayan inanmalardan oluşan “*halgımızın deyimleri ve duyumları*” vardır. Bu eserde de alkış ve kargışlar sadece metin olarak verilmiştir. Alkış ve kargış metinlerinin arasında da “*And-Gesemler*” başlığı ile halk arasında yaygın olan yemin sözleri yer almaktadır. Eserin önsözünde Azerbaycan’da gerçekleştirilen önemli çalışmalar verilmiştir. Alkış ve kargış metinleri de “*müdrük sözlerin gaynaqları*” başlığı altında yer almaktadır.¹²

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi’nde yaşayan dua (alkış)ların ve beddua (kargış)ların bir kısmı aynen söylenmektedir. Aynen söylenmeyenler ise dilin gelişimine paralel olarak değişen fakat anlamı aynı olan kelimelerden meydana gelir. Söylenişleri aynı olan dua ve beddualara şu örnekler verilebilir.

Dualar:
Adın yaşar olsun.
Adın yaşar olsun
İmanın kâmil ola
İmanın kâmil olsun

Yüzün güle
Üzün gülsün
Sofranız bereketli olsun
Süfreniz bereketli olsun
Fakirlik çekme
Fağrılıq çekmeyesen

Beddualar:
Ayakların kırılınsın
Ayakları kırılınsın
Başına kül elensin
Başına kül elene
Ağzın kapansın
Ağzın kapansın
Ocağın sönsün
Ocağın sönsün
Gidişin olsun da gelişin olmasın
Gidişin olsun gelişin olmasın

Aynı anlamı veren fakat kelimeleri ve söylenişleri farklı olan dua ve beddualara da şu örnekler verilebilir.

Dualar:
Analı babalı büyüyesin
Atalı-analı böyüyesin
Allah korusun
Allah sahlasın
Yıldızın kaymasın
Ulduzun kaymasın
Çocuklarının mürüvvetini göresin
Balanın toyunu göresin
Allah birini bin etsin
Allah birini min elesin

Beddualar:
Ciğerine köz düşsün
Ciğerine od düşsün
Sellere kapıla gidesin
Sellere gerk olasın
Evin baykuş yuvası olsun
Evine baykuş konsun
Dermanın bulunmaya
Derdine derman tapılmaya

Söylenişleri farklı gibi görünen fakat aynı kültürün farklı coğrafyalardaki birer görüntüsü olan dua (alkış) ve beddua (kargış)lardaki en belirgin özellikler Türk insanın bir çok özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Aile bütün toplumlarda olduğu gibi Türkler’de de en önemli sosyal birliktir. Ailenin mutluluğu, sağlığı ve iyiliği doğrudan toplumun mutluluk, sağlık ve iyiliğini etkiler. Bu nedenle dua ve bedduaların büyük bir kısmı aile ile ilgilidir. Anne, baba, evlat ve torunlarla ilgili dilekler görülür. Birbirine bağı en kuvvetli olan bireyler bu kişiler olacağı için söylenen sözlerin etkisi ya da gerçekleşmesi ailenin yapısını iyiye ya da kötüye götürecektir. Böylece sevinç veya acı daha şiddetli olacaktır. Aile ile ilgili dileklerde ailenin bütünlüğü, aile üyelerinin sağlığı ve ailenin (soyun) devamı esas düşüncedir. Aile kavramına bağlı olarak “ocak” kavramı da dua ve beddualar içinde kullanılır. Çoluk çocuğa karışmak, torun sahibi olmak, hatta torunların düğününü görece kadar yaşamak, ocağın tütmesi, evlatlarını evlendirmek, evin bereketli olması, evlatların hayırlı olması, kız evladın iyi evlilik yapması, soyun devam etmesi, nine veya dede olmak, hayırlı bir eşe sahip olmak konularında dile getirilen çok çeşitli dilekler bahsedilen konuların önemli olduklarını vurgulamaktadır. Evladının hayrını görmemek, soyun devam etmemesi, ocağı sönməsi, evden uğursuzluğun eksik olmaması dilekleri de beddualarda dile getirilerek hangi konularda daha olumsuz düşünüldüğü ortaya konur.

Dualar:
Analı babalı büyüyesin
Atalı-analı böyüyesin

Kardeşinden ayrılmayasın
Qardaşını Allah saklasın
Evlatlarının hayrını göresin
Övladından yarıyasan
Zürriyetin bol ola
Zürriyetini Allah saklasın

Beddualar:

Çocuklarından çekesin
Balandan yarımıyasan
Yetim kalasın
Yetim kalasan

Evin yıkıla da çoluk çocuğunla altın-
da kalasan

*Evin yıkılsın, tirin sinsin, ocağın
qaralsın*

Soyun sopun bata
Soyun dağılsın
Ocağın sönsün
Ocağın sönsün

İnsanın beden en sağlıklı olması hem kendisi hem de toplum için gereklidir. Çünkü herhangi bir bedenî noksanlık insanın kendisine ve diğer insanlara faydasız olması demektir. Dilek sözlerinde insan vücudu ile ilgili kısımların ele alınması ile o insanın sağlık ve huzuruna yönelik duygular dile getirilir. Amaç sadece söz konusu vücut parçası değildir. Baş, göz, el ve ayak dualarda geçerken, beddualarda bunlara ilave olarak ciğer ve yürek de geçer. İnsanın rahat yaşaması bir elin yağda bir elin balda olması ile, kısmetli olması elinin boşa çıkmamasıyla, devamlı neşeli olması eline kına yakılmasıyla ifade edilir. İnsan vücudunun bütün hareketlerini kontrol eden başla ilgili olarak; sıkıntı çekilmesinin istenmemesi başının ağrımaması, sağlıklı olması başının yastığa düşmemesi, yuvanın dağılmaması başının bozulmaması şeklinde ifade edilir. Beddualar-

da devamlı yasta olmak başına karalar bağlanmasıyla, dirlik ve düzenin bozuk olması başın bozulması, vücut dengesinin bozularak faaliyetlerin aksaması başına taş düşmesi şeklinde ifade edilir. Hep mutlu günler yaşama gözün aydın olması, daima sağlıklı olma gözün nurlu olmasıyla dile getirilir. Ayak, işlerin yolunda gitmesi anlamında ayağın tökezlememesi bir insanın bir işe olumlu katkısı ayağının uğurlu gelmesiyle ifade edilir. Dualarda yer almayan ancak beddua metinlerinde oldukça fazla yer tutan organlar ciğer ve yürekdir. Bir insanın çok fazla üzülmesi ciğerinin parçalanması, od düşmesi veya ciğerinin sırtına yapışması şeklinde ifade edilir. Genel anlamıyla kuvvet, sevgi ve mutluluğun sembolü olan yürekle ilgili olarak ; bıçak batması, kara gelmesi şeklinde söyleyerek organa gelecek zarardan ziyade huzurun kaçması kastedilir.

Dualar:

Elin darlık görmesin
Elin boşa çıkmasın
Eline kına yakıla
Elin kınalı olsun
Elini atasın altın gele
Elin bereketli olsun
Gözünün ışığı çoğalsın
Gözün nurlu olsun
Ayağın uğurlu gelsin
Ayağın sayalı-gademli olsun
Başın ağrımamasın
Başın ağrıyan gününü görmeyim

Beddualar: ,

Başına taş yağa
Başına daş düşsün
Başına kül elene
Başına kül elensin
Başına karalar bağlana
Başına qara leçek bağlansın

Gözüne perde ine
Gözüne ağ gelsin
Gözlerine kara su ine
Gözüne qara su gelsin
Ciğerine köz düşsün
Ciğerine od düşsün
Ciğerlerin parçalana
Ciğerin parçalansın
Yüreğinden vurulasın
Üreyine bıçak batsın
Ağzının tadı kaça
Ağzın dad görmesin
Ayakların kırılısın
Ayagların qırılısın

Hayatın geçiş dönemleri ile ilgili törenler Türk insanını bir araya getiren, ortak sevgi ve birliğini gösterdiği günlerdir. Bu nedenle bir kişinin çocuklarının düğünlerinin görülmesi, çocuk sahibi olduğunun görülmesi, hatta öldüğünde yapılan son görevler sosyal hayatın gereklerindedir. Dua ve beddualarda bu dönemlerle ilgili dilekler de yer alır.

Dualar:

Anan-baban senin mutlu gününü göre

Atan-anan toyunu görsün
Kızının nişanında oynayak
Ak duvaklar takasın
Kırmızı duvaklı olasan

Beddualar:

Uşak yüzü görmeyesin
Uşak üzü görmeyesin
Kızın nişan üzü görmesin
Qızının çehizi bohçada qalsın

Renkler sembol olarak Türk kültür hayatında önemli bir yer teşkil eder. Bazı renklerin anlamları vardır. Renkler bu anlamlarıyla dua ve beddualarda da geçer. İyilik, huzur, güzel gün görme ak;

sıkıntı, üzüntü kara, kızıl; bereket de yeşil renk kullanılarak ifade edilir. Ateşin yakıcılığıyla bağlantılı olarak acı ve sıkıntı çekmeyi ifade eden kızıl, al renk duvakla birlikte kullanılınca mutluluğu belirtir.

Dualar:

Ak bahtlı olasın
Ağbeht olasan
Karanlık gün görmeyesin
Kara gün görmeyesin
Hızırın yeşil avucunu göresin
Kırmızı duvaklı olasan

Beddualar:

Kara yere giresin
Kara yer çeksin seni
Alımı yeşilini soldurmayasın.

Dua ve beddualar inanç sistemiyle ilgili olduğu için bazı sözlerde Allah'tan başka kutsal kabul edilen varlıklar veya kişiler yer alır. Hızır-İlyas, Hz. Süleyman, Hazret Baba bunlardandır. Özellikle en fazla Hızır-İlyas geçer.

Dualar:

Dar gününde Hızır imdadına yetişe
Xızır seni dardan qurtarsın
Hızır yardımcın olsun
Xızır kömeyine yetsin
Hızır yoldaşın olsun
Xızır seni yolda qoymasın
Hz. Süleyman gibi dünyaya hükmedesin
Dadına Hezret Baba çatsın
Hazret Baba kömeyin olsun

SONUÇ

Dua ve beddualar sadece birer söz kalıbı değildir. Asırların kültür birikimini taşımaktadırlar. Bir toplumun hayat görüşünü, dünyayı değerlendiren

mesini, yaşantısını şekillendiren ortak kabullerini, onların sözlü kültür ürünlerinden çıkarmak mümkündür.

İncelemeye çalıştığımız dua ve beddualarda, sadece iki farklı coğrafyada yaşayan Türklerin ortak kabullerini tespit etmeye çalıştık. Hepsini göstermenin çalışmamızın sınırını aşacağı düşüncesiyle almadığımız dua ve beddualarda gördük ki, renkler (ak, al, yeşil, kızıl, kara), aile, toplumun uğursuz saydığı hayvanlar (baykuş, domuz), sosyal yapıya ters düşen davranışlar (dilencilik), ortak kutlama törenleri (düğün, nişan, bayram) gibi kültürel yapıyla ilgili kabuller ve reddetmeler dua ve beddualarda yer almaktadır.

Türkiye Türkçesi'nde ve Azerbaycan Türkçesi'nde yaşayan dua ve beddualarda bazı farklılıklara da rastlanıldı. Bu farklılıklar çok olmamakla birlikte zamanla yaşama tarzında meydana gelen değişiklikler dua ve beddualara da yansımıştır. Anadolu'ya gelen baş döndürücü bir hızla değişiklikler yaşayan Türkiye Türkleri'nin dua ve beddualarında da değişimler olmuştur. Kullanılan yeni araçlar, yönetim biçiminin getirdiği kavramlar dilek sözlerine yansımıştır. İnsanlar artık çocuklarının "cumhurbaşkanı" olmasını istemektedirler. İdare biçiminden rahatsız oldukları zamanda ortaya çıkmış olacağı muhtemel olan "Allah hükümet kapısına düşürmesin" sözü, şehir hayatının gereği "arabotomobil altında kalma", tedavi usullerindeki modernleşmeye paralel olarak "Allah hastahaneye düşürmesin" gibi dua ve beddualar artık halkın kültüründe yerini almaya başlamıştır.

Metinlerin şekil olarak da bazı farklılıklar gösterdiği tespit edildi. Türkiye Türkçesi'nde yer alan "Bebeğin kız ola,

naz ola, menendi az ola", "Allah yazınızı yaz eyleye, kışınızı kış, gelininizi gelin ede kızınızı kız.", "Öyle bir belaya tuş olasın, elim içinde olmaya, gözüm üstünde ola", "Allah az verip gezdirsin, çok verip azdırısın, kapılara baktırsın" gibi tekerleme şeklindeki dua ve beddualara incelediğimiz Azerbaycan Türkçesi'ne ait metinlerde rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi'nde halen yaşamakta olan dua ve beddua mani-hoyrat ve bayatıların mukayesesi ayrı ve daha geniş bir çalışma konusu olarak ele alınmalıdır. Derlenip yayımlananlar dışında henüz yazıya geçirilmemiş dua ve bedduaların miktarı ve halâ tüm canlılığıyla yaşıyor olmaları düşünüldüğünde; Türkiye'de, Azerbaycan'da veya başka coğrafyalarda yaşayan Türkler'in sadece dua ve beddualarının incelenmesi asırlar öncesinden getirilen muhteşem kültür hazinesini gözler önüne sermeye yetecektir.

NOTLAR

- 1 Doç. Dr. L. Sami Akalın, Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar ve Kargışlar, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1990, 272 s.
- 2 İbrahim Ateş, Vakfiyelerde Dua ve Beddualar, Vakıflar Dergisi, sayı 17, 1983
- 3 Kâmil Toygar, İlençler, TFA, cilt 6, sayı 141, 1961
- 4 Faik Akçın, İlençler I-II, TFA, cilt 7, sayı 154-155, 1962
- 5 Gündüz Artan, (Gediz'den) Dualar- İlenmeler- İnanışlar, TFA, cilt 9, sayı 197, 1965
- 6 Nedim Orta, Kaynakçı'dan Beddualar ve Hayırdualar, TFA, cilt 10, sayı 204, 1966
- 7 Gündüz Akın, Sındırgıdan Derlenen Dualar, İlenmeler, TFA, cilt 11, sayı 223, 1968
- 8 Merasimler, adetler, alkışlar..."Azerbaycan Uşak folkloru Kitabhanası, 1. Kitap, Gençlik Bakı, 1993
- 9 Azad Nebiyev, age, s.7
- 10 Azad Nebiyev, age, s.11
- 11 M. H. Hekimov, Halgımızın Deyimleri ve Duyumları, Bakı 1988
- 12 M. H. Hekimov, age, 158.-182.s.